

معیارهای اخلاق اسلامی در فرآیند پژوهش های علوم انسانی

پوران خروشی^۱، احمدرضا نصر^۲، فروغ خروشی^۳

چکیده

توجه به رابطه بین اخلاق و پژوهش می تواند در تعالی جایگاه مراکز علمی کشور نقش به سزایی ایفا نماید. اصل وجود این رابطه، طبق آنچه که از متون دینی استفاده می شود مسلم است. دین اسلام که تعیین کننده برنامه کامل سعادت انسان است، به رعایت اصول اخلاقی در جای جای پژوهش توجه ویژه داشته است. پژوهش حاضر نیز به منظور بررسی معیارهای اخلاق اسلامی در فرآیند پژوهشهای علوم انسانی از مرحله طراحی و اجرا تا مرحله نتیجه گیری و انتشار یافته های پژوهش، از طریق تحلیل اسناد و مدارک مکتوب دینی و پژوهشی انجام یافته است. یافته ها در هشت محور شامل تعیین موضوع، پژوهشگر، بیان مسأله پژوهش، آزمودنیها، فرآیند پژوهش، داده ها و اطلاعات پژوهش، یافته های تحقیق، و تدوین و انتشار آنها ارائه شده است. لزوم توجه و رعایت اصول علمی، فنی، معنوی و اخلاقی پژوهش در تمامی مراحل آن زمانی بیشتر آشکار می شود که از منظر تعالیم انسان ساز اسلام به مباحث اخلاقی پژوهش نگریسته شود.

واژه های کلیدی: پژوهش، اخلاق، اخلاق پژوهش، فرآیند پژوهش، اصول اخلاقی.

۱. دکترای برنامه ریزی درسی، مدرس پردیس فاطمه زهرا (س) دانشگاه فرهنگیان اصفهان

Pooran.khorooshi@gmail.com

۲. استاد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه اصفهان

۳. کارشناسی ارشد، مدیر عامل موسسه فرهنگی قرآن و عترت خدیجه اطهر (س)

مقدمه

ضرورت و اهمیت پژوهش و تحقیق در ساختار نظام علمی کاملاً واضح است و اساساً یکی از هدفها و انگیزه های سازمانها و نظامهای آموزشی در هر ملیت و جامعه ای تربیت و پرورش انسانهایی توانا در امور پژوهشی است. انسان خود موجودی است که تکویناً پژوهشگر است و همواره به دنبال کشف حقایق و واقعیتهاست و درصدد ارضاء حس حقیقت‌جویی و کنجکاوی خود به مرزهای پژوهش و کشف قدم می‌نهد تا تلاطم و التهاب رسیدن به اسرار هستی را در خود آرامش بخشد و پاسخ نادانسته‌ها را بیابد.

بی تردید گرایش به ارزشهای اخلاقی نیز، به طور فطری در نهاد آدمی وجود دارد. از این رو، پیام آوران الهی همواره با تکیه بر ارزشهای اخلاقی مردم را به رشد و رویش در ابعاد گوناگون زندگی دعوت می‌کردند (قلم: ۴؛ بقره: ۱۲۹). دانش اخلاق^۱ که عهده دار بیان و تأمین سلامت روح و راههای درمان بیماریهای آن است، در همین راستا شکل گرفته است (نجفی، ۱۳۸۲: ۲۸۳). دانش اخلاق به سه نوع اخلاق توصیفی^۲، اخلاق تحلیلی^۳ یا فرااخلاق^۴ و اخلاق هنجاری^۵ تقسیم می‌شود. از زیرمجموعه های اخلاق هنجاری اخلاق کاربردی^۶ یا کاربرستی است که شامل کاربرد و تطبیق استدلالها، اصول، ارزشها و ایده آلهای اخلاقی در مورد رفتارهای اخلاقی فردی و اجتماعی است. این اخلاق شامل اخلاق حرفه ای^۷ یعنی تأمل در باره ابعاد اخلاقی مسائل و موضوعات مربوط به مشاغل خاص می‌شود، از جمله: اخلاق پزشکی، اخلاق تجارت، اخلاق پژوهش^۸ و... (معارفی، ۱۳۸۸).

اخلاق پژوهش، شاخه ای از اخلاق حرفه ای است که به اصول اخلاقی پژوهش از آغاز تا پایان کار می‌پردازد (خالقی، ۱۳۸۷: ۸۴). اخلاق در پژوهش، اشاره به دامنه ای از اصول دارد که ناظر بر هدایت پژوهش از مرحله طراحی و اجرا تا انتشار و پیگیری نتایج است. پس پژوهشگر از زمان

1.ethics

2.descriptive ethics

3.analytic ethics

4.meta ethics

5.normative ethics

6.applied ethics

7.professional ethics

8.research ethics

آغاز تا پایان کارش و در طی پیگیریهای مربوط به کاربست یافته‌ها و فراتر از آن، در دایره‌ای از اصول اخلاقی راهنمای عمل حرکت می‌کند (بوشر^۱، ۲۰۰۵).

تحقیق از آن جهت که جزو اعمال ارادی انسان است میتواند مشمول داوریهی اخلاقی شود (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷: ۱۰۵). اخلاق به پژوهشگران در ساختن جهانی بهتر برای انسانها کمک می‌کند (ساکي، ۱۳۹۰). رفتار اخلاقی در حوزه پژوهش کمک می‌کند تا افراد جامعه از آسیبهای احتمالی انجام فعالیت‌های پژوهشی در امان باشند. امروزه بیش از پیش در میان پژوهشگران، مدیران دولتی، مؤسسات پژوهشی و جامعه این اعتقاد تقویت شده که پژوهش باید تحت پوشش و پایش قواعد اخلاقی قرارگیرد (شامو ای دی^۲، ۲۰۰۹). با توجه به نقش پژوهشگران در هدایت جامعه، به نظر می‌رسد تقویت اخلاق در این بخش، زمینه را برای توسعه سلامت معنوی در جامعه مهیا می‌سازد.

پژوهش همانگونه که می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای بشر قرارگیرد و انسان را به کمال برساند، اگر در مسیر نادرست قرارگیرد می‌تواند آسیب‌های جبران ناپذیری را از خود به جای بگذارد. بنابراین لازم است که پژوهشگر با کاربرد اوصاف و ویژگیهای روانی مثبت و کسب فضایل به تقویت خود بپردازد و با فاصله گرفتن از رذایل منفی اخلاقی، خود را از آسیبها و آفتهای فعالیت‌های علمی پژوهشی برهاند، تا به یک پژوهشگر ایده آل تبدیل شود.

قرآن کریم نیز، بارها انسان را تشویق به «تبیین» و آشکار نمودن حقایق نموده است و خداوند متعال را حقیقت تمامی هستی معرفی می‌کند. «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ» (فصلت: ۵۳). آیات و نشانه‌های خود را در طبیعت و جهان هستی و در باطن و درون (انسانها)، نشان می‌دهیم تا آشکار گردد که پروردگار حق است. بنابراین حق طلبی و حقیقت‌جویی که با سرشت آدمیان گره خورده، انسان را به عرصه بیکران و بینهایت تحقیق و پژوهش سوق می‌دهد و او را به دنیای پژوهشگری وارد می‌کند (تابعی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۹).

پژوهش فعالیت‌ی نظام مند است و به روشهای مختلف با هدف گسترش علم و تقویت مبانی آن در حوزه‌های مختلف معرفتی و به منظور پاسخگویی به سؤالی که در رشته‌های مختلف علمی مطرح است، انجام می‌پذیرد. پژوهشگران در فرآیند پژوهش با معضلات و مسائلی مواجه می‌شوند، نظیر: «آیا به لحاظ اخلاقی مجاز به تحقیق در هر امری هستیم؟ آیا هر گونه پژوهشی

¹.Busher

².Shamoo

مجاز است؟ آیا به هر روشی می توان فرآیند تحقیق را هدایت کرد؟ آیا آزمایش را در خصوص هر فردی می توان انجام داد؟ آیا توافق آگاهانه شرکت کنندگان در پژوهش لازم است؟» (قراملکی، ۱۳۸۳: ۱۰)، که پاسخ و راه حل آنها را باید از اصول اخلاق گرفت.

رعایت اصول اخلاقی رکنی مهم در اثربخشی پژوهش ها (مبشر و دیگران، ۱۳۸۵) و در واقع یکی از راه های ارتقای کیفیت و اعتبار پژوهش های علمی است (کلسترام^۱ و دیگران، ۲۰۱۰ و پیتاوی^۲ و دیگران، ۲۰۱۰). در کشورهای پیشرفته، اهمیت رعایت اخلاق در پژوهش تا حدی است که این کشورها به تشکیل کمیته های اخلاق در پژوهش جهت نظارت بر انجام طرح های پژوهشی اقدام نموده اند (حیدری و دیگران، ۱۳۸۹).

نشریات معتبر دنیا نیز از پذیرش مقاله هایی که تأیید کمیته اخلاق را ندارند یا نحوه تأمین رضایت آگاهانه و اصول اخلاقی دیگر را گزارش نکرده اند، ممانعت می کنند (کلسترام و فریدلاند^۳، ۲۰۱۰ و لاورنس^۴، ۲۰۱۱). وجود چنین الزاماتی در این کشورها، باعث شد میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش رو به بهبود باشد، زیرا پژوهش های انجام شده نتایج امیدوارکننده ای از رعایت اصول اخلاقی در پژوهش ها به دست داده اند (کلسترام و فریدلاند، ۲۰۱۰).

از آن جا که تحقیقات، ظرفیت مهم رشد علمی و پژوهشی کشور و خلق دانش جدید تلقی می شوند، توجه جدی تر به میزان رعایت اصول اخلاقی در تهیه و تدوین آنها ضروری است. بدین ترتیب می توانند زمینه اعتماد به پژوهش ها و استفاده از یافته های علمی را فراهم نمایند و هم باعث اعتبار کشور در مجامع بین المللی باشند. از طرفی با توجه به این که در پژوهش های علوم انسانی، آزمودنی انسان است و پژوهش های این گروه با سرنوشت جوامع پیوند خورده، اهمیت انجام اصول اخلاقی در آن بیشتر آشکار می شوند.

علم اخلاق مطالعه ای نظام مند در باره ارزش هاست و با هدف تعیین درست یا نادرست بودن امور شکل گرفته است (پرلمن^۵ و پرلمن، ۲۰۰۴). به طور کلی، اخلاق نشانگر رفتار مجاز است و به مطالعه و تحلیل آنچه که به منزله رفتار مناسب است، می پردازد (آلبانس^۶، ۲۰۰۶، به نقل از

1 . Kjellstro'm

2 . Pittaway

3 . Fridlund

4 . Lawrence

5 . Perlman

6 . Albanese

اشنایدر^۱، ۲۰۰۶). نقطه ارتباط و اتصال اخلاق و پژوهش در اخلاقی بودن ماهیت پژوهش نهفته است و این در حالی است که در جوامع اسلامی اخلاق بر باورهای ارزشمند دینی استوار است (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶).

حوزه اخلاق در پژوهش، قلمرو وسیعی را در بر می‌گیرد و بنابراین لازم است از تصمیم‌گیری برای انجام پژوهش تا گردآوری اطلاعات و انتشار نتایج و ارائه پژوهش به جامعه علمی، مدنظر قرار گیرد (محمودی، ۱۳۸۶؛ خالقی، ۱۳۸۷). تعاریف متعددی برای اخلاق در پژوهش بیان شده، از جمله: «مجموعه ویژگی‌های شخصیتی و حرفه‌ای پژوهشگر که مانع از ارتکاب خطا و سوگیری در طی فرآیند انجام پژوهش شده و برخورداری از این ویژگی‌ها می‌تواند پژوهشگر را در تمامی مراحل پژوهش از تصمیم‌گیری برای طرح موضوع پژوهش تا مرحله تدوین گزارش و انتشار نتایج، در مسیر صحیحی هدایت کند» (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

بنابراین، فرآیند پژوهش در تمام مراحل با معیارهای اخلاقی عجین است. شکی نیست که تحقیق و پژوهش علمی در اسلام اهمیت بسیار فراوانی دارد و پر واضح است که افکار، اندیشه‌ها و آثار پژوهشگران هر جامعه زیر ساختهای آن جامعه را تشکیل داده که بناهای علمی و نتایج عملی و تجربی را به همراه داشته است. از این رو، اگر محققان و پژوهشگران ارزشهای خوب و پسندیده اخلاقی را با مسائل پژوهشی خود همراه کنند، زیر ساختهای علمی جامعه اثرات و نتایج مثبت و همیشگی خواهند داشت و اگر با امور غیرارزشی و غیراخلاقی همراه شوند، نتایج منفی و ناپسند به دنبال خواهند داشت. در جوامع اسلامی که اخلاق بر باورهای ارزشمند دینی استوار است، رعایت اصول اخلاقی در فرآیند پژوهش نیز از ضروریات است. با توجه به اهمیت مطالب مذکور، مقاله حاضر درصدد است تارویکرد اخلاقی و معیارهای اسلامی مربوط به پژوهش را در هشت محور، از مراحل طراحی و اجرا تا نتیجه‌گیری و انتشار پژوهش بررسی و تحلیل نماید.

۱- معیارهای اخلاقی موضوع پژوهش

انتخاب موضوع پژوهش، اولین و مهم‌ترین بخش آن است، زیرا پژوهشگر پیش از ورود به تحقیق خود بایستی موضوع خود را انتخاب کند. اخلاق ایجاب می‌کند که پژوهشگر به سمت موضوع مفید به حال جامعه سوق پیدا کند به طوری که مشکلی از مشکلات جامعه را برطرف نماید. به همین نسبت عقل و اخلاق حکم می‌کند در انتخاب موضوع باید اولویت بندی کند. به عبارتی به

^۱ . Schneider

نیازهای اساسی مادی و معنوی آن مطالعه توجه نماید. به تعبیر امام علی(ع) «من اشتغل بغير المهم ضیع الاهم»، اشتغال به کار غیرمهم ضایع کردن امر مهم است (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۷۷). اهمیت انتخاب موضوع پژوهش به مفید بودن آن نیز بستگی دارد؛ چرا که به فرموده امام علی(ع) «العلم أكثر من أن يحاط به فخذوا من كل علم أحسنه» (غرر الحکم، ح ۲۱۹۹)، علم آنقدر زیاد است که نمی‌توان بر آن احاطه پیدا کرد، پس از هر علمی بهترینش را کسب کنید. بنابراین لازم است در انتخاب موضوع پژوهش دقت و توجه ویژه منظور شود.

۲- معیارهای اخلاقی پژوهشگر

از آنجا که رکن اصلی پژوهش، پژوهشگر است و توجه به اصول اخلاقی و رعایت آنها در امر پژوهش به شخصیت و نوع نگرش او بستگی زیادی دارد، ملاکهای زیادی در رابطه با پژوهشگر در متون اسلامی و پژوهشی مطرح شده است، از جمله:

۱- **انگیزه الهی:** یکی از موضوعاتی که در اخلاق اسلامی به عنوان ارزش در کارهای اخلاقی مطرح می‌شود عبارت است از نیت کار و انگیزه ای که انسان را وادار به انجام آن می‌کند. از دیدگاه اسلام، کار اخلاقی و ارزشمند، کاری است که صرفاً برای تحصیل رضای خداوند انجام گیرد. در قرآن آیاتی هستند که رضای خداوند را مقوم ارزش اخلاقی کارها معرفی کرده و در مقابل آن نیتها و انگیزه‌هایی را که مخالف با رضای خداوند باشد، موجب سقوط فعل اخلاقی دانسته و به عنوان ضد ارزش اخلاقی مطرح می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۷۲: ۹۶). «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ». به سوی شما آمد از طرف خداوند نور و کتاب روشنی، خداوند کسانی را که از خشنودی او پیروی کنند به راههای امن و آرامش هدایت می‌کند (مائده: ۱۶-۱۵). پس نخستین مسأله ای که شایسته است پژوهشگران به آن توجه کنند این است که نیت و انگیزه خود را برای خدا خالص کنند و به خاطر جلب رضای خدا و تقرب به درگاه او پژوهش انجام دهند، زیرا بر اساس نظام اخلاقی اسلام، نیت و انگیزه، به اندازه عمل و بلکه بیشتر از آن اهمیت دارد و برای این که پژوهش ارزشمند گردد و افراد بشر را به سعادت و کمال حقیقی رهنمون سازد نیازمند همراهی با انگیزه الهی و اخلاص در عمل است (واحد جوان، ۱۳۸۹).

۲- **توکل:** یکی از فضیلت‌های اخلاقی اسلام، توکل است. «وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» بر خدای عزیز مهربان توکل کن (شعرا: ۲۱۷). «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (آل عمران: ۱۶). اگر خدا شما را یاری کند، کسی

بر شما چیره نخواهد شد؛ و اگر شما را فروگذار، چه کس می‌تواند پس از او یاریتان کند؛ این است که مؤمنان باید فقط بر خدا توکل کنند (آرام، ۱۳۸۴: ۷۰۲). توکل از ماده و کالت و به معنای سپردن کارها به خدا و اعتماد به لطف اوست و پر واضح است که انسان تا آنجا که در توان دارد باید تلاش کند و منزلگاهها را یکی بعد از دیگری با تمام توان بپیماید، اما آنچه از توان او بیرون است به خدا واگذارد و از الطاف او مدد بطلبد. «وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنْصِبرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ» (ابراهیم: ۱۲). چرا بر خدا توکل نکنیم، و حال آنکه او راه ما را به ما بنمود؟ و ما، بر آزاری که به ما می‌رسانید صبر خواهیم کرد و توکل کنندگان بر خدا توکل کنند. توکل کردن بر خداوند موجب راهنمایی و هدایت الهی می‌شود. پس از صفات اخلاقی پژوهشگر یاری جستن از خداوند در پژوهش و حل مجهولات است، بنابراین شایسته است در همه امور زندگی خود از جمله در پژوهشهای علمی، بر خدا توکل کند.

۳- کسب روحیه حقیقت‌جویی در پژوهش: خداوند بشر را با فطرت جستجوگری آفرید، جستجو برای کشف حقیقت. به همین دلیل انسان ذاتاً پژوهشگر است و برای رسیدن به حقیقت و دریافت حکمت تلاش میکند. شایسته است پژوهشگر همواره روحیه حقیقت‌جویی و حقیقت‌طلبی داشته باشد و همه تلاش و زحمت خود را در کشف حقیقت صرف کند، زیرا حق و حقیقت است که باقی خواهد ماند. پیامبر اسلام (ص) در اهمیت کار با کیفیت فرمودند: «وَلَكِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ عَبْدًا إِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَحْكَمَهُ» خداوند دوست دارد وقتی بنده ای کاری را انجام می‌دهد آن را متنقن و محکم کند (قدردان قراملکی، ۱۳۸۹). کلمه تحقیق، که معادل فارسی آن پژوهش است، از مصدر حق مشتق شده است و واژه ری سرچ^۱ معادل تحقیق عربی و پژوهش فارسی، برکوشی اطلاق می‌شود که به هدف به دست آوردن اطلاعات و آگاهیهای دقیق سازماندهی شده باشد (حسینی سروری، ۱۳۷۸). بنابراین تحقیق، از لحاظ ریشه، جستجوی حقیقت است و محقق واقعی بر آن است تا با انتخاب روش مناسب برای هر سؤال و آمادگی کامل در مواجهه با خطرات و موانع احتمالی گم‌شده خویش را بیابد و به حل مشکلات مورد نظرش برسد.

۴- اندیشه، تفکرو عمل فکورانه: اولین گام برای هر محقق شناخت و معرفت نسبت به نقصانی است که در خود می‌یابد. امام علی(ع): «لَا دَلِيلَ أَنْجَحُ مِنَ الْعِلْمِ»؛ راهنمایی بهتر و موفق‌تر از دانش نیست. امام باقر(ع): «سَارِعُوا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ»؛ در کسب علم و معرفت بشتابید. نقص شناخت و معرفت موجب احساس نیاز در انسان شده و تا زمانی که شناخت نقص در او نیاز ایجاد نکند حرکتی از او در جهت رفع نقص دیده نمی‌شود. این دو حالت موجب انگیزه دار

¹.research

شدن او می‌شود، در این صورت اراده قوی برای عمل کردن در او به وجود می‌آید. در این هنگام، نوبت به تفکر و تعقل می‌رسد و او محتاج راه و روش تحقیق می‌باشد. مسلماً انسان نیز همیشه طالب کوتاهترین و کم خطرترین راه است، به همین دلیل از خالق خود این راه را طلب می‌نماید؛ «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (تابعی و محمودیان، ۱۳۸۶: ۵۱). بنابراین پژوهشگر باید در زمینه ای که تحقیق می‌کند مطالعات عمیق و وسیع داشته باشد؛ به علاوه باید مطالعات خود را با دقت و ژرف اندیشی انجام دهد، چرا که در غیر این صورت نتیجه تحقیق او گمراه کننده خواهد بود.

۵- استفاده از تجربه پژوهشگران قبلی: پژوهش، فعالیتی است که پیوسته با تجربیات پیشینیان عجین است، از این رو پژوهشگران باید کوشش لازم را برای برقراری پیوند کار خود با بدنه دانش مرتبط با این کار، که همانا بیشتر توسط پیشینیان حاصل شده، به عمل آورند (ساکي، ۱۳۹۰). پژوهشگران و محققان گذشته کوشیده اند تا کاروان علم و دانش و اندیشه را پیش ببرند و افقهای جدیدتری به روی خود و بشریت بگشایند. به همین جهت اخلاق حکم می‌کند که از دانشمندان و علمای قبلی به نیکی یاد کرده و تلاشهای آنان را فراموش نکرده و از زحماتشان قدردانی شود. پیامبر اکرم(ص) فرمود: «هر کس عالم و دانشمندی را گرامی بدارد مرا گرامی داشته و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته است» (واحدجوان، ۱۳۸۹؛ به نقل از جامع الاخبار: ۳۹).

۶- مسئولیت پذیری: پژوهشگر باید مسئولیت همه جانبه فعالیت پژوهشی خود را هم بپذیرد، به عبارتی، او مسئول فعالیت پژوهشی است که آنرا دنبال می‌کند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأُمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء: ۵۸). عرصه پژوهش عرصه مسئولیت بزرگ و تصدی مقام رفیعی است که شامل امر الهی مبنی بر واگذاری آن بر اهلش می‌باشد (قدردان قراملکی، ۱۳۸۹). امام صادق (ع): «أَحْمِلْ نَفْسَكَ لِنَفْسِكَ فَإِنَّ لَمْ تَفْعَلْ لَمْ يَحْمِلْكَ غَيْرُكَ» بار مسئولیت خویش را خودت باید بردوش بگیری و اگر از انجام وظیفه شانه خالی کنی، دیگری مسئولیت تو را حمل نخواهد کرد (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۷۴). علاوه بر این پژوهشگر باید شرایط لازم و کافی را برای انجام پژوهش داشته باشد. پژوهش غیر حرفه ای، نه تنها به تولید علم و توسعه آن یاری نمی‌رساند، بلکه سبب سرگشتگی محقق می‌گردد (قراملکی، ۱۳۸۳). از طرفی پژوهشگر به دلیل این که مسئول حفظ شایستگی حرفه ای است و باید در حوزه تخصصی اش صاحب دانش به روز باشد، آگاه است که این امر از طریق آموزش رسمی، کارگاهها، همایشها و یادگیری الکترونیک

حاصل می‌شود، پس تمام تلاش خویش را برای پرهیز از دوباره کاری در موضوع پژوهش اش به کار می‌بندد(خالقی، ۱۳۸۷).

۷- امانت داری: محقق برای ارتقاء اثر خود و استفاده بهینه از وقت به آثار پیشینیان هم مراجعه می‌کند که می‌تواند در دستیابی به نکات نو و تکمیل و رفع کاستی‌های پژوهش اش مؤثر باشد. رعایت حقوق مؤلفان، مترجمان و تمام افرادی که به نحوی در تألیف یا ایجاد یک اثر علمی نقش داشته‌اند از مواردی است که پژوهشگر متعهد باید آن را مد نظر قرار دهد. چرا که از اوصاف انسان‌های آزاده و مؤمن رعایت حقوق مادی و معنوی دیگران و از آن جمله امانت‌داری است. امانت‌داری شاخصه اصلی انسانیت است، «إِنَّمَا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ» (الأحزاب: ۷۲). بی‌گمان، ما امانت (تکلیف) را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم، اما آن‌ها از برداشتن آن سرباز زدند و از آن ترسیدند و انسان آن را به دوش کشید. لزوم رعایت اصل امانت‌داری را در کلام امام علی (ع) می‌توان دریافت که می‌فرماید: «أَفْضَلُ الْإِيْمَانِ الْأَمَانَةُ، أَفْبَحُّ الْأَخْلَاقِ الْخِيَانَةُ»، برترین ایمان امانت‌داری است، زشت‌ترین اخلاق، خیانت ورزی است(ری شهری: ۴۰۸). بنابراین لازم است هر پژوهشگری در نقل مطلب دیگران نقل، رعایت حق مالکیت معنوی در بهره‌گیری از اطلاعات به دست آمده را بنماید(خالقی، ۱۳۸۷).

۸- خرد استوار و دور اندیش و پرهیز از جزم اندیشی: نخستین و مهمترین شرط یک پژوهشگر ناقد که در پی درستی و نادرستی یک اندیشه و نظریه است، این است که آن سخن و مطلب را به درستی فهمیده باشد. زیرا نقد بدون فهم دقیق مطلب، در حقیقت نقد ذهنیات خود ناقد است نه نقد آن مطلب یا مسأله. امام علی (ع) می‌فرماید: «فیالها امثالاً صائبة، و مواظ شافیة، لو صادفت قلوباً زاکیة، و اسماعاً واعیة، و آراء عازمة، و الباباً حازمة!» چه مثل‌های درست و اندرزه‌های شفاف‌بخشی! البته اگر با دل‌های پاک و گوش‌های شنوا و اندیشه‌های مصمم و خرده‌های استوار و دور اندیش برخورد کنند (ری شهری: ۳۷۵۸). به گفته امام علی (ع): بهترین گفته آن است که سود برساند و بدان دانشی که سود نداشته باشد، خیری در آن نیست و از علمی که آموختن آن شایسته نیست، سودی به دست نمی‌آید (آرام، ۱۳۸۴: ۱۱۲). بنابراین بر هیچ کس از لحاظ اخلاقی شایسته نیست پیش از فهم درست و دقیق یک نظریه و مدعا- به صرف تصویری مبهم، ضعیف یا احتمالی- به نقد آن بپردازد.

۹- داشتن روحیه انتقادپذیری: نقدی که بر آثار پژوهشگر نوشته می‌شود بهترین هدیه‌ای است که می‌تواند به دست آورد. پژوهشگر باید از غرور و نابررداری دوری کرده، نقدها را ارج نهد و از آنها در جهت بهبود کار خود بهره‌جوید. شایسته است که پژوهشگران روحیه انتقادپذیری

داشته و اگر منتقدی حرف حق و مطلب صحیحی را تذکر داد آن را بپذیرند. امام صادق (ع): محبوب ترین برادرانم کسی است که عیبهایم را برایم گوشزد کند(ج ۷۱: ۲۸۲). چنانچه پژوهشگر زمینه انتقادپذیری را در خود فراهم کند به مرحله ای می‌رسد که امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: «مَنْ ذَمَّ نَفْسَهُ أَصْلَحَهَا، مَنْ مَدَحَ نَفْسَهُ ذَبَحَهَا» هر کس از خود انتقاد کند خود را اصلاح کرده و هر کس خودستایی کند، خویش را تباه کرده است(مهجوی کنی، ۱۳۷۴: ۳۷۴). بنابراین محقق باید خود در صدد رفع اشکالات و کاستی‌های اثر پژوهشی اش باشد و از هر گونه نقد و پیشنهاد استقبال کند.

۱۰- پرهیز از شهرت طلبی و دنیاخواهی و تمایلات نفسانی: شایسته است پژوهشگر در تحقیقات علمی اش از شهرت زدگی و دنیاطلبی بپرهیزد، زیرا این امور موجب دور شدن انسان از حقیقت و سعادت ابدی می‌شود (واحد جوان، ۱۳۸۸). «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ، أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» کسانی که زندگی دنیا و زینت آن را بخواهند، (نتیجه) اعمالشان را در همین دنیا به طور کامل به آنها می‌دهیم و چیزی کم و کاست از آنها نخواهد شد. (ولی) آنها در آخرت، جز آتش، (سهمی) نخواهند داشت و آنچه را در دنیا (برای غیر خدا) انجام دادند، برباد می‌رود و آنچه را عمل می‌کردند، باطل و بی اثر می‌شود(هود: ۱۶و۱۵).

۳- معیارهای اخلاقی مسأله پژوهش

لازم است مسأله پژوهش مورد بررسی خوب تبیین شود. در این زمینه لازم است که مقاصد پژوهشگر در بیان مسأله شفافیت داشته باشد. امام علی(ع): «أصلُ السَّلَامَةِ مِنَ الزَّلَلِ الْفِكْرُ قَبْلَ الْفِعْلِ وَ الرَّوْيَةُ قَبْلَ الْكَلَامِ» ریشه سالم ماندن از لغزشها، اندیشیدن پیش از عمل کردن است و سنجیدن پیش از سخن گفتن (ری شهری: ۳۰۹۸). پژوهشگر باید در بیان مسأله پژوهشی قبل از هرگونه اقدامی به چرایی آن مسأله پرداخته و به منظور به دور ماندن از خطاها و اشتباهات، با اندیشه قبل از عمل و سنجش هر چه بهتر آن- که از طریق مستند نمودن آن مسأله با پژوهشها و یافته های قبل صورت می‌گیرد - سعی نماید که موضوع را با رعایت معیارهای مناسب تبیین نماید.

۴- معیارهای اخلاقی آزمودنیهای پژوهش

مراد از آزمودنی انسانی، افرادی هستند که پژوهش به نوعی براساس مشارکت این افراد و اطلاعاتی که با روشهای مناسب جمع آوری داده ها در اختیار می‌گذارند شکل می‌گیرد. در مورد آزمودنیهای پژوهش نیز رعایت معیارهای اخلاقی از ضروریات است؛ از جمله:

۱- **رضایت آگاهانه:** اخلاق پژوهش حکم می‌کند که پژوهشگر قبل از انجام پژوهش، از مشارکت کنندگان در آن، برای به اشتراک گذاردن اطلاعات شان، و احتمالاً آن هم از نوع خصوصی و شخصی، کسب رضایت آگاهانه نماید. حتی موظف است شرایطی از پژوهش که خطرناست و ممکن است آسیبهای احتمالی جسمی یا روانی و ناراحتی یا فشار برایشان ایجاد کند، را اطلاع رسانی نماید. پژوهشگران باید همه آزمودنیها را از وقایعی که در خلال پژوهش روی خواهد داد، اطلاعاتی که باید در اختیار پژوهندگان قرار دهند و کاربرد اطلاعات گردآوری شده، مطلع سازند (بورگ و گال، ۱۹۴۲؛ ترجمه نصر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۹). پژوهشگر در جلب اعتماد و همکاری افراد مشارکت کننده نقش مهمی ایفا می‌نماید (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶). پیامبر(ص): «لایتجالس قوم إلاً بالأمانه» هیچ گروهی جز به اعتماد متبادل مجالست نتوانند کرد (نهج الفصاحه: ۵۲۵، سخن ۲۵۱۹). با رعایت این نکته مشارکت کنندگان پژوهش با رضایت خاطر اقدام به همکاری با پژوهشگر می‌نمایند.

۲- **حریم خصوصی:** آنچه از معیارهای اخلاقی برخاسته از دین اسلام می‌توان استنباط کرد، اهمیت حریم شخصی افراد و تأکید بر لزوم حفظ این حریم است. «چیزی خصوصی نامیده می‌شود که فرد بتواند دسترسی به آن را در مهار خود داشته باشد و حمایت از حریم خصوصی یعنی حمایت از فرد در مقابل دسترسی دیگران به چیزهای خصوصی اش، بدون خواست وی» (شهریاری، ۱۳۸۶). قرآن با صراحت تمام، تجسس را منع نموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا...» ای اهل ایمان از بسیاری از پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید، همانا برخی از ظن و پندارها گناه است و از حال درونی تجسس نکنید (حجرات: ۱۲). این نشان می‌دهد که جستجوگری در کار دیگران و تلاش برای افشای اسرار آنها ناپسند است و رعایت حریم خصوصی افراد در همه اشکال آن از عبارت «لاتجسسوا» در این آیه قابل تعبیر است. پژوهش ها نیز دارای دو جزء اساسی اند: اهداف تحقیق با توجه به منافع سوژه تحقیق و هدایت تحقیق به شیوه ای اخلاقی. پس ضروری است که در فرآیند طراحی یک تحقیق تدابیر لازم برای آگاه کردن سوژه نسبت به اطلاعات گرفته شده از او و اقداماتی که در حین پژوهش بر روی آنها انجام می‌گیرد، صورت پذیرد (افشار و نعمتی، ۱۳۸۹). پژوهشگر باید مهارت و تدابیر ویژه ای را به کار برد تا رابطه ای دوستانه و صمیمی بر فضای پژوهش اش حاکم شود

و از کسب اطلاعات خصوصی مشارکت کنندگان به اجبار، خودداری کند. حتی اطلاعات شخصی قابل شناسایی که برای هدف پژوهش خاصی گردآوری شده اند، نباید برای اهداف پژوهشی دیگر به کار روند. پیش شرط طبیعی برای استفاده مجدد از این اطلاعات، رضایت مجدد شخص در باره آن اطلاعات است (کمیته ملی اخلاق پژوهشی در علوم اجتماعی و انسانی^۱، ۲۰۰۱).

۳- ناشناسی: مسئله ناشناس ماندن پاسخگویان در تحقیقات پیمایشی، از جمله نکات اخلاقی است که پژوهشگر بایستی به آن توجه کافی نماید. بدین دلیل رعایت این اصل در این گونه پژوهشها دشوار است، زیرا پرسشگر، اطلاعات را از پاسخگوهایی با هویت مشخص دریافت می-کند (خالقی، ۱۳۸۷). برای رفع این مشکل، امروزه از شیوه هایی همچون نوشتن هیچ گونه شماره شناسایی بر روی پرسش نامه ها، جدانمودن نام افراد پاسخ دهنده از پرسش نامه ها، پرهیز از پرسیدن نام اشخاص پاسخ دهنده، به کارگیری نام مستعار و... استفاده می کنند. اطمینان مشارکت کنندگان از ناشناس ماندن، هم احتمال صحت پاسخها را افزایش می دهد و هم پژوهشگر را ملزم به رعایت نکات اخلاقی پژوهش می نماید.

۴- آسیب نرساندن: بدین معناست که صدمه ای به مشارکت کنندگان حتی اگر به صورت داوطلبانه شرکت کرده اند، وارد نشود. بارزترین آسیب برای مشارکت کنندگان، افشای اطلاعاتی است که وی در اختیار پژوهشگر قرار داده و ممکن است حریم خصوصی، زندگی خانوادگی و روابط اجتماعی وی را به مخاطره بیندازد. بنابراین فراهم کردن شرایط آسایش جسمی و روانی آزمودنیها از مهم ترین مواردی است که باید در تحقیق رعایت شود. نباید به آزمودنیها هیچ آسیبی از لحاظ جسمی و روحی برسد. لشکر بلوکی (۱۳۸۷) در اهمیت این موضوع بیان می دارد که حتی منافع جامعه یا پیشرفت علم نیز نمی تواند توجیهی برای قراردادن آزمودنی در معرض زیان غیرمعقول باشد و یا محدودیتی در اعمال اراده و اختیار او ایجاد نماید. امروزه یکی از رسالتهای کمیته های اخلاق پژوهش در دانشگاه ها و مؤسسات پژوهشی، محافظت آزمودنی های انسانی از خطرات ناشی از انجام تحقیقات است.

۵- محرمانگی: بدین معنا که اطلاعات مشارکت کننده ها در امر پژوهش باید کاملاً محرمانه باقی بماند و نباید موقعیت مشارکت کننده در هیچ شرایطی در پژوهش بدون موافقت وی در اختیار دیگران قرار گیرد (گرگوری^۲، ۲۰۰۳). پژوهشگر هویت پاسخ دهندگان را می داند، اما قول

¹.The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH)

².Gregory

می‌دهد که هرگز آن را فاش نکند. امام علی (ع) در خصوص رازداری می‌فرماید: «سینه خردمند صندوق راز اوست» (نهج البلاغه، حکمت ۶). پس پژوهشگر و همکاران پژوهشی اش که به هويت مشارکت کنندگان دسترسی دارند، باید برای پایبندی اخلاقی مربوطه توجیه شوند و آموزش ببینند و در حفظ محرمانگی اطلاعات بکوشند (خالقی، ۱۳۸۷).

۵- معیارهای اخلاقی فرآیند پژوهش

۱- **مشورت:** اهمیت مشورت تا حدی است که خداوند در قرآن پادشاهای بهتر و جاودانتر را برای کسانی قرار می‌دهد که کارشان را با مشورت انجام می‌دهند. مشورت ویژگی مؤمنان است، «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» (شوری: ۳۸). پیامبر اکرم (ص) مأمور به مشورت بودند به طوری که برای زنده کردن شخصیت مسلمانان و تجدید حیات فکری و روحی آنان دستور می‌دهد که باز هم «در کارها با آنها مشورت کن و رأی و نظر آنها را بخواه»، «شاورْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران: ۱۵۹). مشورت به خدمت گرفتن عقول دیگران است، «وَقَالَ (ع) مَنِ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ وَ مَنْ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا» (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۴: ۱۶۲).

۲- **کارگروهی:** پژوهشهای فردی هر چند در جای خود مفید و ارزنده است اما متقن بودن پژوهشهای گروهی قابل مقایسه با پژوهشهای فردی نیست. امام علی (ع): بهترین آراء و اندیشه‌ها از آن کسانی است که از مشورت با دیگران خود را بی‌نیاز نبینند (آمدی، ۱۳۷۱). بنابراین پژوهشگر متخصص مؤمن هیچگاه خود را از راهنمایی و مشورت در حیطه پژوهشی از آراء و نظرات کسانی که مهارت و دانش دارند، بی‌نیاز نمی‌بیند. قابل تأمل است که اصول اخلاقی حاکم بر شور و نظرخواهی متقابل بوده و هم متوجه پژوهشگر و تمامی افرادی که طرف مشورت واقع می‌شوند، می‌باشد. زیرا در متون دینی بر نیک‌خواهی و تعهد فردی که طرف مشورت واقع می‌شود نیز تأکید شده است. امام علی (ع): «انصح لمن استشارك» نسبت به کسی که از تو مشورت می‌خواهد نیک‌خواه و درستگو باش (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶؛ به نقل از الحیاه: ۳۲۲).

۶- معیارهای اخلاقی گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش

۱- **مدیریت داده‌ها:** از دیگر امور اخلاقی برای پژوهشگران این است که اولویتها و نیازهای خود و جامعه‌شان را در نظر گرفته و به مسائل مهمتر و اساسی‌تر بیشتر اهمیت دهند، زیرا مسئولیت‌ها، وظایف دینی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی پژوهشگران به اندازه‌ای زیاد است که

انجام ندادن کارهای مهم و ضروری تر باعث ضررهای غیر قابل جبران فردی و اجتماعی است. امام علی (ع): علم و دانش بیشتر از آن است که بتوانی همه آن را بیاموزی و بر آن احاطه پیدا کنی؛ پس باید از هر دانشی بهترین‌های آن را برگزینی (غررالحکم، حدیث ۲۱۹۸). عصرنویس، عصرعلم نیز محسوب می‌شود. این افزایش در قدرت علمی، به میزان مسئولیتهای اجتماعی نیز افزوده است. معیارهای اخلاقی می‌تواند نقش مهمی را در تحقیق ایفا کند که این از طریق ارتقای اهداف علم، مانند جستجوی دانش علمی و حل مسائل عملی، ارتقای همکاری و اشتراک مساعی صورت می‌گیرد. پس بر پژوهشگران است که با مدیریت صحیح داده‌های مربوط به پژوهش را گردآوری نمایند، تا ضمن احاطه بر موضوع تحقیق و اطلاعات مناسب و مربوط به آن، بتوانند در جمع بندی آنها نیز به نتایج درست و مربوط دست یابند.

۲- پرهیز از سرقت علمی^۱: یکی از نکات ناشایست اخلاقی در باب اخلاق پژوهش، بحث سرقت علمی است. محقق با اخلاق هیچگاه مطالب دیگران را به اسم خود منتشر نمی‌کند و حقوق فکری و معنوی افراد دیگر را محترم می‌شمارد. سرقت علمی تنها استفاده بدون اجازه از ایده‌های دیگران یا برداشت مطلبی بدون ذکر منبع آن نیست. افرادی که متنی را از مقاله یا کتابی، بدون تغییر وارد متن منسوب به خود می‌کنند و حتی منبع آن را نیز می‌نویسند، تنها در صورتی سرقت علمی نکرده‌اند که متن مذکور را داخل گیومه نمایش داده باشند. به این ترتیب رعایت نکات اخلاقی در نگارش متون علمی دارای ظرایف متعددی است که نیاز به توجه و دقت بیشتر از طرف پژوهشگران دارد. پیامبر اکرم (ص): «نَصْرَ اللّٰهِ اَمْرًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوْعَاها ثُمَّ اَذَاهَا كَمَا سَمِعَهَا» خداوند یاری فرماید انسانی را که سخن مرا شنید و آن را همانگونه که شنیده بود به دیگران منتقل کرد. با توجه به این فرموده استنباط می‌شود که بر پژوهشگر است حقوق فکری دیگران را رعایت نماید (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶).

البته مذاکرات و مباحثات مختلفی بین حقوقدانان وجود دارد که برخی نسبت به رعایت حقوق معنوی افراد ابهاماتی دارند و در این مقاله مجال بحث نیست، اما آنچه همه به نوعی به آن معترفند این است که باید از صاحبان آثار معنوی به نیکویی یاد بشود.

^۱.plagiarism

۷- معیارهای اخلاقی یافته‌های پژوهش

۱- پرهیز از کتمان حق و حقیقت: از جمله مسائلی که پژوهشگران باید به آن توجه کنند این است که نباید حقایق و مسائل واقعی مورد نیاز جامعه را کتمان کنند. امام علی (ع): «دانشمندانی که باطل را اظهار و حق را کتمان می‌کنند، بدترین اند و همان‌ها هستند که خداوند بزرگ در باره آنها فرموده: لعن خدا و لعن همه لعنت‌کنندگان بر آنها خواهد بود: (بحار الانوار، ج ۲: ۸۸). امام علی (ع): «نشانه ایمان آن است که گفتن راست را در آنجا که به زیان تو است، برگفتن دروغ که به سود تو تمام می‌شود، ترجیح نهد، و آنچه می‌گویی زیاده بر دانسته ات نباشد، و در نقل کردن سخن دیگران و چگونگی نقل از خدا بترسی» (آرام، ۱۳۶۶: ۳۰۱). این فرموده امام خطاب به پژوهشگر متذکر این نکته است که نیروی بیان را به کار گرفته و با در نظر گرفتن امور لازم در گفتگو با مخاطب، و دستیابی به حق و حقیقت، از آن دفاع نموده و حقایق و مسائل واقعی مورد نیاز جامعه را کتمان ننماید و در اختیار آنان قرار دهد.

۲- پرهیز از قضاوت شتابزده: امام علی (ع) می‌فرماید: لغزش‌های انسان با عجله افزایش می‌یابد (غررالحکم، حدیث ۹۹۴۰). در مقابل پیامبر اعظم (ص) توصیه می‌کنند: از عجله پرهیز، زیرا هر گاه عجله کنی نصیب و بهره خود را از دست خواهی داد (واحد جوان، ۱۳۸۸). در پژوهش‌های علمی هم، شتابزدگی و عجله بی‌مورد، از جمله آفات بزرگ آنهاست. کمترین آفت عجله این است که مانع درک صحیح موضوع یا مسأله پژوهش می‌شود. شتابزدگی و قضاوت، شامل شخص محقق و ارزیابان کارهای پژوهشی می‌گردد. شتابزدگی پژوهشگر شامل تمامی مراحل پژوهش از انتخاب موضوع تا آخرین اقدامات آن می‌شود. در این راستا هر چه پژوهشگر از ویژگی صبر و شکیبایی استفاده نماید، در انجام پژوهش اش موفق‌تر خواهد بود و نتایج بهتری عایدش خواهد شد. همچنین نقد و ارزیابی یافته‌های پژوهش که توسط داوران صورت می‌گیرد، چنانچه با اتکا به اصول و معیارهای اخلاقی مورد قضاوت قرار گیرد و از یک داوری منصفانه پیروی کند، بالطبع ارزشمندتر بوده و از هرگونه سوگیری شخصی و غیره به دور خواهد بود. امام علی (ع): «أعدّلُ النَّاسِ مَنْ أَنْصَفَ عَنْ قُوَّةٍ» عادل‌ترین مردم کسی است که در عین داشتن قدرت، انصاف داشته باشد (غررالحکم: ۳۲۴۲). پس شایسته است افراد ارزیاب و قضاوت‌کننده یافته‌های پژوهشی هم مصداق سخن معصوم علیه السلام باشند و به آن عمل نمایند. به همین جهت از لحاظ اخلاقی شایسته است پژوهشگران از شتاب و عجله دوری کنند.

۳- پرهیز از دخالت دادن خواسته‌های شخصی و گروهی: پژوهشگر راستین کسی است که خود را تابع نتیجه تحقیق خود بداند، نه آنکه حاصل تحقیق خود را تابع امیال خویش گرداند. از همین جاست که تفسیر به رأی در مورد قرآن کریم به شدت نهی شده است. امام علی (ع):

«از آن بپرهیز که قرآن را به رأی خود تفسیر کنی، پیش از آنکه به وسیله عالمان (به حقایق قرآن)، آن را فهمیده باشی» (آرام، ۱۳۶۶: ۱۷۹). یکی از معانی تفسیر به رأی این است که شخصی بخواهد باورها و پیش فرضهای قبلی خود را بر قرآن تحمیل کند و از قرآن برای مطالب خود دلیل بیاورد. به عبارت دیگر، شخص در حقیقت نمی‌خواهد مراد خداوند و منظور قرآن را دریابد، بلکه می‌خواهد مراد و منظور خود را به وسیله قرآن به اثبات برساند (واحد جوان، ۱۳۸۸). از طرفی پژوهشگر باید از حب‌ها و بغض‌های شخصی و گروهی، خود را برهاند تا در تحقیقات علمی، از رسیدن به حقیقت باز نماند، زیرا شرط اصلی درک حقیقت یک گفتار یا رفتار و یا مسأله‌ای نداشتن حب و بغض است. به عبارتی دیگر، دوستی‌ها و دشمنی‌ها می‌تواند نگاهها را تغییر داده و اندیشه‌ها را از مسیر اصلی منحرف کند. بنابراین پژوهشگر نباید خواسته‌های شخصی یا گروهی را به عنوان پیش فرض تحقیق و پژوهش اش قرار دهد، و نیکو است که اصل بی‌طرفی را تا حد امکان، در تحقیقاتش مورد توجه قرار دهد.

۸- معیارهای اخلاقی تدوین و نشر نتایج پژوهش

۱- **نگارش پژوهش:** گزارش مبسوط اقدامات انجام شده در مسیر پژوهش آموزشی باید به صورتی تفصیلی و کامل ارائه شود به نحوی که دیگران بتوانند بر اساس آن، پژوهش را در مراحل دیگر به جلو رانند. از طرفی جامعه علمی و محققان قبلی که از تحقیقات آنها استفاده شده است؛ از جمله ذینفعان محسوب می‌شوند که رعایت حقوق معنوی مؤلفین قبلی و ارائه اطلاعات لازم برای تکرارپذیر کردن تحقیق برای محققان بعدی از جمله مسایل اخلاقی پژوهش در این زمینه هستند. همچنین نویسندگان یک مقاله با انتشار آن ادعا می‌کنند که محتویات علمی و ادبی مقاله منتج از فعالیت علمی خودشان است. استفاده از نظرات یا جملات دیگران تحت عنوان نتایج یک پژوهش اصیل بر خلاف اخلاق علمی است و تخلفی جدی محسوب می‌شود که سرقت ادبی نام دارد. جدا از ذکر کامل منابع مورد استفاده، متن مقاله نباید این شبهه را ایجاد کند که تمام یا بخش‌هایی از آن از سایر نوشتارهای چاپ شده و چاپ نشده کپی شده است.

۲- **انتشار:** اسلام بر پراکندن دانش و شناخت در میان افراد و اجتماعات سفارش فراوان کرده است، زیرا که بالا آمدن سطح دریافت توده مردم و فهم ایشان، به این امر یعنی همگانی شدن علم و شناخت وابسته است. ارزش علم در اسلام، بسته به جنبه مثبت آن است و به اینکه نوری باشد که مردمان در پرتو آن راه خود را بیابند و بیمایند. پس بر عالم است که نگذارد نادانان در

نادانی خود باقی بمانند، بلکه بر او لازم است که علم را در میان مردمان و اجتماع پراکنده سازد تا چنان باشد که روشنی علم همه جا پرتو افکن شود (آرام، ۱۳۶۶: ۲۳۳). در رابطه با نشر علم امام علی (ع) فرموده: «خدا از نادانان نخواست تا علم بیاموزند، مگر پس از آنکه از دانشمندان خواست تا علم خود را به دیگران بیاموزند» و یا «خدا از اهل جهل پیمانی برای طلب علم نخواست، مگر پس از آنکه از اهل علم پیمانی برای بیان کردن علم جهت نادانان خواست، چه علم پیش از جهل است» (آرام، ۱۳۶۶: ۳۳۹).

امروزه یکی از ویژگیهای مهمی که مجلات علمی در تلاش برای حفظ یا ارتقای آن هستند، اعتماد مخاطبین است. این اعتماد با نشان دادن پایبندی مجله به رعایت مقررات خود و ملزم نمودن نویسندگان به رعایت نکات اخلاقی مرتبط با ارائه و نشر مقالات متبلور می‌شود (شعبانی، ۱۳۸۶). این نکات اخلاقی موارد زیادی همچون درج نام افرادی که شایسته قرار گرفتن در فهرست نویسندگان یک مقاله می‌باشند، اشاره به نام افرادی که در انجام پژوهش سهیم بوده‌اند، رعایت حقوق نویسندگان با ترتیب سهم آنان در انجام پژوهش، توجه به عدم برداشت متن نوشته دیگران و اقدام به سرقت علمی، توجه به عدم ارسال مقاله به طور همزمان به چند مجله برای ارزیابی و چاپ، را شامل می‌گردد. از جمله موارد فوق عدم ارسال مقاله به دو مجله است. نویسندگان نباید یک مقاله را به طور همزمان به چند مجله برای ارزیابی و چاپ ارسال نمایند و نیز نباید با تغییر عنوان مقاله، جابجایی نام‌های نویسندگان و یا ایجاد تغییراتی در متن، مقاله‌هایی با یافته‌های مشابه را در دو مجله مختلف به چاپ برسانند (ابوالحسنی، ۱۳۸۱). در مورد چاپ دوباره مقالات مجلاتی که با گرفتن امضای نویسنده مسئول، حق چاپ مقاله را برای خود محفوظ می‌دارند، می‌توان چنین عنوان کرد که در این گونه موارد برای چاپ مقاله در مجله دوم، نویسنده می‌باید رضایت سردبیر مجله اول را به دست آورد، موضوع را به اطلاع سردبیر مجله دوم برساند، و در تجدید چاپ، وجود نسخه پیشین را با آدرس مربوطه به اطلاع خوانندگان برساند (شعبانی، ۱۳۸۶). پس مسئولیت عظیم پژوهشگر در رعایت اصول و معیارهای اخلاقی در تمامی مراحل پژوهش؛ از ابتدا تا انتها، به ویژه در مرحله انتشار یافته‌ها و نتایج پژوهش‌اش، مجدداً یادآوری می‌گردد و همچنان او را ملزم به این امر می‌نماید.

بحث و نتیجه گیری

اسلام دینی است که انسانها را از طریق تفکر و تأمل به تحقیق، تفحص و پذیرش آگاهانه در امور مختلف مادی و معنوی من جمله اصول دین به تفکر و تأمل هدایت نموده است. قرآن کریم: «كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ» اینچنین خدا آیاتش را برای شما روشن می‌گرداند،

باشد که در (کار دنیا و آخرت) بیندیشید (بقره: ۲۱۹). انسان چون به طور تکوینی پژوهشگر است برای رشد بدنی و جسمانی و سلامت روانی خود نیازمند اندیشه و تفکر است. علی (ع) فرموده: «نبه بالتفکر قلبک» با فکر کردن و اندیشیدن، قلب و درونت را آگاه ساز و در جای دیگری می‌فرمایند: «عقل و اندیشه فرستاده خداوند و معیار همه اموراند». انسانهایی که علو طبع ندارند، تفکر و تعقل خویش را در امور جزئی و صرفاً برای پرورش بدن و حداکثر عاطفه خویش صرف می‌کنند. به عبارتی، موضوع مورد پژوهش آنها امور جزئی و کوچک است. در حالی که انسانهای عالی‌الطبع و بزرگ منش، موضوعات بزرگی نظیر وجود و هستی، و جهان آفرین را مورد بررسی و هدف خویش قرار می‌دهند (تابعی و محمودیان، ۱۳۸۶: ۵۰).

بررسی مبانی اسلامی در حوزه اخلاق حاکی از توجه جدی دین اسلام به اخلاق و اخلاق پژوهشی است. این اخلاق بر پایه اصل توحید، مسئولیت و اختیار انسان و تأثیر افکار و رفتار اخلاقی انسان در نحوه زندگی او پی ریزی شده است. در اندیشه اسلامی اخلاق پژوهشی بر مبانی خاصی است که از جهان بینی دینی و اسلامی سرچشمه می‌گیرد. مهم‌ترین آموزه‌ها در منابع اسلامی و دینی در قرآن کریم و نهج البلاغه و برخی منابع ارزشمند مربوطه آمده است. با توجه به این امر که تمامی پدیده‌های جهان خلقت از جمله انسان، هدفمند هستند، می‌توان به هدفمندی بشر از دو بعد اندیشه و نظر، بدین‌گونه نگریست که هدف از خلقت انسان آن است که با نگاهی الهی به جهان نگریسته و دریابد که خداوند دارای علم مطلق و قدرت مطلق است و خود، فقر مطلق و عین نیازمندی است (معارفی، ۱۳۸۸). از طرفی با برخورداری انسان از ویژگی اختیار و آزادی در برابر قوانین الهی، می‌توان به تحول پذیر بودن او پی برد که می‌تواند با انجام اعمال اختیاری اخلاقی به رشد و سعادت ابدی دست یابد. حاکمیت این فکر و اندیشه و بینش سبب می‌شود که انسان به خود اجازه ندهد هر فکر و اندیشه و عملی را هر گونه که می‌خواهد، انجام دهد، بلکه او آزادانه خود را در اختیار خداوند قرار می‌دهد. از این رو، اندیشه اش اندیشه الهی، افعال و رفتارش نیز الهی می‌شود و بر اساس دستورات او حرکت می‌کند.

گرایش به اخلاق و ارزش‌های اخلاقی از امور فطری بشری است. از این رو تعالیم الهی و دینی همواره بر محور مسائل اخلاقی بوده است. از مهمترین مباحث در حوزه اخلاق پژوهش، رعایت اصول اخلاقی می‌باشد. رعایت این اصول در طراحی و اجرای پژوهشها از اصول اولیه تحقیق است. در طراحی و اجرای تحقیق، رعایت صداقت و امانت علمی، در نظر گرفتن باورهای رفتار و نظام اجتماعی، صداقت هنگام بازبینی مطالب موجود در پیشینه تحقیق و در نتایج پژوهش، دقت در حسن استفاده از اعتبار پژوهشی، توجه به رفاه حال اعضای گروه تحقیق و اجتناب از

ایجاد ناراحتی برای آنان ضروری است. در قرآن کریم، روایات معتبر منسوب به پیامبر و جانشینان والامقام ایشان؛ و همچنین در منابع معتبر و اصیل علوم انسانی، اصول و قواعد بسیار زیادی وجود دارد که از آنها می‌توان منشورهای اخلاق عمومی و اخلاق تخصصی حرفه‌ای برای مشاغل گوناگون آموزشی، پژوهشی، درمانی، اقتصادی، ارتباطات و دیگر موارد را به گونه‌ای اقتباس و تدوین کرد که با جدیدترین و روزآمدترین متون و منشورهای ارائه شده مراکز تخصصی دانشگاه‌های معتبر برابری داشته باشد. علاوه بر این، به گفته عزیز و اعتمادی (۱۳۸۴) در تجربیات انسانی نیز توجهی خاص به اساس اصول الهی و بین‌المللی و معیارهای شغلی و حقوق فردی و انسانی شده است که شامل رعایت آزادی فردی، حق انتخاب فردی، رعایت حفظ اسرار، حق آزادی اجتناب از آسیب‌های احتمالی در جریان پژوهش، حق تصمیم‌گیری و انتخاب بین خطر عدم انجام بررسی با خطراتی که ممکن است در نتیجه انجام تحقیق بر فرد وارد شود، رعایت حقوق افراد نابالغ یا بالغین که از نظر روانی نقص دارند و جلوگیری از خطرات احتمالی به سلامت افراد تحت بررسی در معاهده هلسنکی^۱ و سایر بیانیه‌های مرتبط با اخلاق در پژوهش‌ها می‌باشد (انجمن پزشکی دنیا، معاهده هلسنکی).

رعایت اصول و ارزشهای اخلاقی در همه ابعاد زندگی بشر یکی از مهمترین راههای حفظ و ارتقا سلامت زندگی اجتماعی است. فعالیتهای بشری تنها در پرتو رعایت ملاحظات اخلاقی در مسیر درست قرار خواهند گرفت. در پژوهش‌های تربیتی نیز در کنار توجه به ملاحظات محتوایی، ساختاری، ماهیتی و روش‌شناختی آن، به ابعاد اخلاقی آن باید پرداخته شود. سجادی و عبدالله یار (۱۳۸۷) هم بر این عقیده اند که بی‌توجهی به ابعاد و ملاحظات اخلاقی انجام و اجرای یک پژوهش می‌تواند زیانهای بسیاری برای موضوعات یا آزمودنیهای مورد تحقیق اعم از افشای اسرار آزمودنیها، دستکاری در داده‌ها، ارائه تفسیرهای غلط و مغرضانه، سوءاستفاده سازمانها و مراکز مرتبط با تحقیق از داده‌ها یا تفاسیر و بهره‌برداریهای جانبدارانه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را به دنبال داشته باشد. پرهیز از زیانهای فوق، از یک سو مستلزم رعایت الزامات، اصول، قواعد و ملاحظات اخلاقی حاکم بر اجرای یک تحقیق، و از سوی دیگر، برخورداری افراد محقق از مجموعه‌ای از صفات و فضایل اخلاقی مرتبط با انجام یک پژوهش است. محققین علاوه بر مهارت‌ها و دانش مورد نیاز پژوهش، لازم است به فضایل اخلاق پژوهشی نیز توجه داشته و به آن عمل نمایند، زیرا یک تحقیق اساساً، درون چارچوبی از ارزشهای جامعه انجام می‌شود.

در نهایت، همواره در کنار مسئله پژوهش و چگونگی دستیابی به پاسخی برای آن، مسئله جدی دیگری نیز به سلامت و پاک‌ی تحقیق و دستاوردهای آن مربوط می‌شود. همزمان با افزایش

¹.Declaration of Helsinki

تولیدات علمی، وجه اخلاقی پژوهش، به یکی از دغدغه های جدی صاحب نظران و محققان تبدیل شده است؛ چرا که امروزه علم، تکنولوژی و اخلاق بیش از پیش درهم تنیده شده است و تکنولوژی هر روزه تأثیر بیشتری بر جامعه و زندگی انسان دارد. این مهم با دیدگاه گالو^۱، ۲۰۰۴؛ روس^۲ و دیگران، ۲۰۱۰؛ اسلامی اردکانی، ۱۳۹۰؛ و سجادی و عبدالله یار، ۱۳۸۷ همسو می باشد.

به علاوه، به حداقل رساندن خطر و حفظ تعادل میان سود و زیان (هزینه منفعت) پژوهش یکی از الزامات اصلی اخلاقی پژوهش است (جفناس^۳، ۲۰۰۶). می توان گفت که رعایت اصول و موازین اخلاق پژوهش باعث اعتماد بیشتر به نتایج آنها شده و آثار مادی و معنوی کوتاه مدت و بلندمدت فراوانی برای رشد علمی کشور و نیز افزایش فضائل اخلاقی را در پی دارد. بنابراین قواعد تحقیق بر اصول خود استوارند و این اصول بیانگر ارزشهایی هستند که در شکل دهی و مناسب سازی قوانین، در موقعیتهای گوناگون انجام تحقیق نقش دارند. لزوم توجه و رعایت اصول علمی، فنی، معنوی و اخلاقی پژوهش در تمامی مراحل آن زمانی بیشتر آشکار می شود که از منظر تعالیم انسان ساز اسلام به مباحث اخلاقی پژوهش نگرسته شود.

منابع

- قرآن مجید
- نهج البلاغه
- آرام، احمد (۱۳۸۴). الحیاه. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- آمدی، عبد الواحد (۱۳۷۱). غررالحکم و دررالکلم. جلد ۱، فصل ۷، حدیث ۳۳: ۱۹۶. تهران: امیرکبیر.
- آهنگری، فرشته (۱۳۸۶). پیشینه و بنیادهای اخلاق در ایران و جهان. اخلاق در علوم و فناوری، (۴۳)، ۲۲-۱۱.
- ابوالحسنی، محسن (۱۳۸۱). چگونه مقاله علمی بنویسیم و آن را به چاپ برسانیم. تهران: انستیتو پاستور ایران.

1. Gallo
2. Ross
3. Gefenas

- اسحاقیان، مهدی (۱۳۸۲). می‌خواهم پژوهشگر شوم. اصفهان: نشر نوشته.
- اسلامی اردکانی، سیدحسن. (۱۳۹۰). منزلت اخلاق پژوهش در کتابهای روش تحقیق به زبان فارسی: بررسی انتقادی. روش شناسی علوم انسانی. ۱۷ (۶۹).
- افشار، لیلا؛ نعمتی، علی (۱۳۸۹). حریم خصوصی در پژوهش‌های معطوف به انسان بر مبنای آموزه‌های اسلامی. راهبرد فرهنگ. ۸ و ۹: ۷۴-۵۹.
- انصاری، محمد علی (شارح و مترجم) (بی تا). غررالحکم و دررالکلم، ج ۱. تهران: [بی نا].
- ایمان، محمد تقی؛ غفاری نسب، اسفندیار (۱۳۹۰). معیارهای اخلاقی در پژوهش‌های علوم انسانی. اخلاق در علوم و فناوری، ۶(۲): ۱۱-۱.
- بهمن آبادی، سمیه؛ کلاته جعفرآبادی، طاهره؛ شعبانی ورکی، بختیار (۱۳۹۳). رعایت اخلاق پژوهش در رساله‌های دکتری. راهبرد فرهنگ، ۷ (۲۵): ۱۵۲-۱۲۹.
- بهمنی، سعید. (۱۳۸۸). معیار پژوهش قرآنی. وحدت موضوعی سوره‌های قرآن، پیاپی ۵۷.
- پاینده، ابوالقاسم (مترجم و گردآورنده) (۱۳۶۶). نهج الفصاحه. نشر جاویدان.
- تابعی، سید ضیاءالدین؛ محمودیان، فرزاد (۱۳۸۶). اخلاق در پژوهشگری. اخلاق در علوم و فناوری، ۲(۲۰۱): ۵۴-۴۹.
- حسینی سروری، سید علی اکبر (۱۳۷۸). مجموعه مقالات نظری-تحلیلی. انتشارات دانشگاه شیراز.
- حیدری، اکرم؛ فریبا صغری و سیدحسن عادل (۱۳۸۹). ارائه یک مدل جهت پایش اخلاقی طرح‌های پژوهشی با سوزنه انسانی در ایران. اخلاق و تاریخ پزشکی، ۳ (۵).
- خالقی، نرگس (۱۳۸۷). اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی. اخلاق در علوم و فناوری، ۳(۲۰۱): ۹۲-۸۳.
- دباغ، سروش (۱۳۸۶). عام‌گرایی و خاص‌گرایی در فرااخلاق. اندیشه دینی، (۲۲): ۲۰-۱.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۹). میزان الحکمه. ترجمه: حمیدرضا شیخی. قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- محمودی، علی (۱۳۸۶). نگرش فلسفی بر اخلاق در پژوهش. دانشگاه آزاد اسلامی. ۱۱ (۴).
- ساکی، رضا (۱۳۹۰). اخلاق در پژوهش‌های آموزشی و مؤلفه‌های آن. اخلاق در علوم و فناوری، ۶(۲): ۲.
- سجادی، سید مهدی؛ عبدالله یار، علی (۱۳۸۷). تبیین ابعاد اخلاقی پژوهش‌های تربیتی و رسالت مراکز آموزشی و پژوهشی. روش شناسی علوم انسانی، ۱۴ (۵۷): ۱۲۳-۱۰۵.

- شریفیان، فریدون؛ نصر، احمدرضا و احمدی، سید احمد (۱۳۸۶). جایگاه اخلاق اسلامی در فرآیند پژوهش های علوم تربیتی، اولین همایش تحلیل و تنظیم نظام علوم تربیتی. ۲۶۴-۲۸۲.
- شعبانی، امیر (۱۳۸۶). رعایت اخلاق در نگارش مقالات علمی. روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، ۱۳(۲): ۸۷-۸۸.
- شهریاری، حمید (۱۳۸۶). حریم خصوصی و جامعه اطلاعاتی. پژوهش های فلسفی کلامی. علمی پژوهشی دانشگاه قم، ۸(۴و۳): ۱۰۱-۱۲۵.
- طباطبایی، سید محمود و کلانترهرمزی، عبدالجلیل (۱۳۹۰). بنیادهای اخلاق پزشکی از دیدگاه متون اسلامی و مفاخر پزشکی ایران. پژوهش در پزشکی. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی. ۳۵(۱): ۱-۶.
- عزیزی، فریدون؛ اعتمادی، آرش (۱۳۸۴). تعهدات اخلاقی نویسندگان مقالات. پژوهش در پزشکی. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی. ۲۹(۲): ۱۰۸-۱۰۵.
- قراملکی، احد فرامرز (۱۳۸۳). خاستگاه اخلاق پژوهش. آینه میراث، ۲(۴): ۱۷-۷.
- قدردان قراملکی، محمد حسن (۱۳۸۹). منشور اخلاقی پژوهش استوار بر ارزش های اسلامی. راهبرد فرهنگ. ۸ و ۹: ۷۵-۹۰.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر؛ گال، جویس (۱۹۴۲). روشهای تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان شناسی، ج ۱، ترجمه: احمد رضا نصر و همکاران (۱۳۸۹). تهران: سمت و دانشگاه شهید بهشتی.
- لشکر بلوکی، مجتبی (۱۳۸۷). چارچوب تدوین ارزش ها و اخلاق حرفه ای پژوهش های علمی و فناوری.
- اخلاق در علوم و فناوری، ۳(۱ و ۲): ۱۱۴-۱۰۵.
- مبشر، مینا؛ فاطمه موسوی؛ نوذر نخعی و وحید شببانی (۱۳۸۵). بررسی رعایت اصول اخلاق در پژوهش بر حیوانات آزمایشگاهی به روش کیفی. اخلاق در علوم و فناوری، ویژه نامه ی اخلاق پزشکی ۱.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۲). اخلاق در قرآن، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- معارفی، غلامرضا (۱۳۸۸). بررسی مبانی اخلاق پزشکی در اندیشه شیعی با تکیه بر آیات قرآن کریم و احادیث نهج البلاغه. دانشور پزشکی، دانشگاه شاهد. ۱۶(۸۳): ۱-۱۰.
- نادری، عزت الله؛ سیف نراقی، مریم (۱۳۸۸). روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی)، ویرایش پنجم. تهران: نشر ارسباران.

- واحد جوان، وحید. آداب و اخلاق پژوهش در اسلام، گروه فرهنگی/ حوزه آئین و اندیشه. قابل دسترسی در سایت خبرگزاری فارس.

- Busher HU.(2005). Ethics of Educational Research: An agenda for discussion, School of Education, University of Leicester, Available At: URL <http://www.aub.edu.lb>.

- Gallo, G. (2004). Operations Research and Ethics: Responsibility, Sharing and

Cooperation. *European Journal of Operational Research*. 153 (2). 468-476.

- Gregory. I.(2003). Ethics in research, *Continum*. New York.12-15.

- Kjellström, S. & B. Fridlund. (2010). Status and Trends of Research Ethics in

Swedish Nurses' Dissertations. *Nursing Ethics*. 17(3). 383-392.

- Kjellström, S.; S. N. Ross & B. Fridlund. (2010). Research Ethics in Dissertations: Ethical Issues and Complexity of Reasoning. *Journal of Medical Ethics*. 36. 425-430.

- Lawrence, D. J. (2011). Human Subject Research: Reporting Ethics Approval and

Informed Consent in 3 Chiropractic Journals. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*. 34(9). 627-633.

- Perlman, D. & G. S. Perlman. (2004). Ethics in Clinical Research a History of

Human Subject Protections and Practical Implementation of Ethical Standards. Retrieved July 12, 2011 from

http://www.socra.org/pdf/200405_Ethics_Clinical_Research_History.pdf.

- Pittaway, E.; L. Bartolomei & R. Hugman. (2010). Stop Stealing Our Stories: The

Ethics of Research with Vulnerable Groups. *Journal of Human Rights Practice*. 2(2). 229-251.

- Ross, L. F.; A. Loup; R. M. Nelson; J. Botkin; P. Kost; Jr, G. R. Smith & S. Gehlert. (2010). Human Subjects Protections in Community-Engaged Research:

A Research Ethics Framework. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*. 5(1). 5-17.

- Schneider, J. L. (2006). Professional Codes of Ethics Their Role and Implications

- for International Research. Journal of Contemporary Criminal Justice. 22(2). 173-192.
- Shamoo AD, David BR.(2009). Responsible Conduct of Reseach, Oxford University Press. London. 8-26.
 - The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH) (2001). Guideline for Research Ethics in the Social Sciences, Law and the Humanities. Available at: <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/NESHretningslinjer/Engelsk>. Accessed: 12 Dec. 2007.
 - World Medical Association. Declaration if Helsinki. Available at the following address:<http://www.wma.net/e/approvedhelsinki.html>.